

Волинська обласна державна адміністрація
Управління освіти, науки та молоді
Луцький педагогічний коледж

Г. М. Кухарик, М. О. Науменко

ВИХОВАННЯ ДИРИГЕНТА ХОРУ

Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів

Луцьк – 2019

УДК 78.071.2:78.087.68 (083.13) (477.82)
К 95

Виховання диригента хору: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів / упоряд. Г. М. Кухарик, М. О. Науменко. Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2019. 25 с.

Рецензенти:

Драганчук-Кашаюк Вікторія Миколаївна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії, теорії мистецтв та виконавства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Регуліч Ірина Вікторівна – кандидат мистецтвознавства, голова предметної (циклової) комісії викладачів диригування Луцького педагогічного коледжу.

У методичній рекомендації окреслено основні особливості виховання диригента хору та практичної роботи хормейстера. Також проаналізовано зміст диригентської підготовки та структуру навчального процесу в класі диригування. Праця розкриває основні принципи активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх вчителів музики, керівників музичних, хормейстерів, розвитку творчих можливостей та здатностей студентів. Методичні рекомендації призначені для викладів та студентів вищих навчальних закладів.

*Розглянуто на засіданні предметної (циклової) комісії викладачів
диригування Луцького педагогічного коледжу (протокол №9 від 14.05.2019)*

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Луцького педагогічного коледжу
(протокол № 6 від 06.2019 р.)*

© Г. М. Кухарик, М. О. Науменко, 2019

© Видавництво «Луцький педагогічний коледж», 2019

Зміст

Вступ.....	4
Розділ I Зміст диригентської підготовки хормейстера.....	6
Розділ II Структура навчального процесу в класі диригування як основний чинник формування педагога-хормейстера.....	10
Розділ III Практична діяльність диригента хору.....	18
Рекомендована література.....	25

ВСТУП

Мистецтво диригування – складний та специфічний вид виконавської майстерності музичного діяча. Керування творчим колективом потребує у хормейстера організаційно-педагогічних навичок, застосування мануальної техніки, вольової дії рухами рук, положенням корпусу, мімікою обличчя, тобто комплексу технічно-психологічних та музично-художніх якостей, якими повинен володіти диригент. Для точного, виразного виконання творчих завдань в хорі необхідне глибоке осмислення твору диригентом. Звідси впливає розуміння важливості знання студентів як майбутніх керівників музичних та вчителів музики теоретичного матеріалу із подальшим застосуванням вивченого на практиці.

Володіння диригентом системою жестів, що забезпечують зрозуміле виконавському колективу виявлення художніх задумів керівника і вміння керувати виконанням, носять назву техніки диригування. Жест диригента є основним способом спілкування з колективом, тому керівник повинен володіти диригентською технікою, пластичністю і максимальною виразністю. Таким чином, завданням педагога є навчити студента музично-теоретичним засадам дисципліни, засвоїти техніку диригування, практичного втілення на уроках диригування та роботи із хором. Важливим етапом засвоєння предмету диригування є самостійна робота студента. Вивчення теоретичного матеріалу, спів партій, гра партитури, шкільного та дошкільного репертуару позитивно впливають на розвиток майбутнього вчителя. Так вдосконалюється музична пам'ять та слух, вміння грати на кількох інструментах, читання партитури, знання музичної та художньої літератури. У самостійній роботі студент повинен всебічно розвивати здібність до творчої уяви, яка виникає в процесі диригування. Швидке вивчення семестрової програми сприятиме загостренню уваги художньо-естетичного виконання творів, тонкого розуміння загального завдання у відтворенні звучання і створенні художнього образу, чіткого виконання різноманітних штрихів, показу рухомої динаміки та фразування.

Диригентська діяльність вчителя музики та керівника музичного передбачає розвиток безпосереднього вміння керувати колективом. Це вміння включає питання спілкування з класом під час пробної та педагогічної практики, також з навчальним хором при підготовці державної програми по диригуванню. Вокально-хорова робота вчителя та керівника колективу потребує точного відтворення знакових жестів, досконале знання історико-стилістичного, музично-теоретичного аналізу твору, використання невербальної техніки, творчого підходу до розучування музичного матеріалу. Ці чинники є найважливішими компонентами професійно-педагогічних умінь майбутнього педагога, керівника хору.

Розділ I. Зміст диригентської підготовки хормейстера

Займатися диригуванням у вищому навчальному закладі не достатньо для того, аби стати кваліфікованим фахівцем. Особистість диригента-хормейстера формується в процесі практики роботи із власним аматорським хором колективом чи ансамблем. Техніка, у вигляді певних вмінь та навичок, в поєднанні зі знаннями, отриманими на заняттях у класі диригування та під час вивчення дисциплін, тісно пов'язаних із названим курсом та педагогічною практикою, складають ту основу, без якої неможливе виховання диригента-хормейстера, як професійного виконавця, музиканта-інтерпретатора. Для успішної діяльності у виконавському мистецтві кожен музикант, а особливо керівник колективу виконавців, неодмінно повинен виховувати в собі певні якості. Окрім того, що диригент має бути освіченою, чуйною людиною, педагогом та психологом, чудово розумітися на будові, функціях диригентського апарату та його призначенні, чітко розуміти колосальне значення усіх складових його частин та вміло ними користуватися. Він має бути наділений диригентською волею, щоб зуміти повести за собою виконавський колектив будь-якого рівня. Необхідно мати такий багаж знань, вмінь та навичок, підкріплених особистісними якостями, який допоможе викликати довіру у кожного учасника колективу, здобути авторитет. Диригент повинен постійно розвивати власне професійне мислення, ладове відчуття в залежності від фактури обраного твору; вміти досягнути будь-яку музичну форму, майстерно користуватися звуковим об'ємом та виховувати такі вміння у артистів власного колективу.

Складний та багатогранний процес підготовки вчителя музики, педагога-хормейстера включає в себе вивчення дисципліни «Хорове диригування». Загальновідомо, що основним способом спілкування керівника хору зі співочим колективом є диригентський жест та міміка, з їх допомогою диригент керує хором звучанням, передає хористам свої художні задуми. Тому, відношення студентів спеціальності «Музичне мистецтво» до вивчення дисципліни «Хорове диригування», що здійснюється впродовж усього періоду навчання у виші, має бути надзвичайно важливим. За цей час вони повинні цілком оволодіти технікою

диригування, набути самостійності в прочитанні та диригентському втіленні хорового твору. Молодий фахівець, випускник факультету мистецтв педагогічного університету, може не лише працювати вчителем музики в загальноосвітній школі, де він проводитиме уроки, влаштовуватиме позакласну роботу школярів (хорові дитячі колективи, ансамблі, оркестри), буде організовувати та проводити святкові концерти та багато іншого, але й матиме можливість викладати курс «Диригування» та керувати хоровим класом у вищому навчальному закладі. Тому, він повинен не лише володіти спеціальністю диригента, а й знати методику викладання диригування, структуру побудови і зміст навчального процесу в класі диригування та вміти поставити диригентський апарат. Диригентська діяльність вчителя музики передбачає розвиток безпосереднього вміння керувати колективом. Це вміння включає питання спілкування з класом під час шкільної практики та з навчальним хором при підготовці державної програми по диригуванню. Вокально-хорова робота вчителя та керівника колективу потребує використання таких засобів спілкування, як: міміка, пантоміма, знакові жести, неодмінно емоційно забарвлені. Вони є найважливішими компонентами професійно-педагогічних умінь майбутнього педагога, керівника хору [2].

Виховувати диригента хору слід в процесі постійного зв'язку із практикою співу в хорі. Диригент має володіти навичками висококваліфікованого співака-ансамбліста, знати, що йому доводиться вимагати від артистів хору, адже неможливо вчити інших тому, чого не вмієш сам. Якщо студенту на заняттях з постановки голосу говорили про дихання та культуру звуку, то співаючи в хорі він зустрічається з цим практично. Аналогічно й у відношенні понять про стрій та ансамбль, які обговорюються на заняттях із хорознавства. Також, усі можливі гармонічні співзвуччя, про які студент дізнається на уроках гармонії у фортепіанному звучанні, він має можливість почути у звучанні хору. Особливо близько контактує з хоровим класом клас диригування. Прийоми керування хором, набуті шляхом диригування творів, що виконуються на фортепіано, недостатні для засвоєння специфіки хору, особливостей його звучання, розуміння

складнощів строю та ансамблю. Диригуючи в класі під звуки музичного інструменту, студент не дізнається про складнощі у вирівнюванні звучання хору, можливостей його інтонаційних похибок. Бездоганне внутрішнє чуття музичного твору має створити у диригента правильне уявлення музики. Тому, навчатися диригуванню, означає навчатися досконало чути внутрішнім слухом музику та втілювати власний задум.

Отже, основою диригентської професії є здатність диригента пізнати та почути внутрішнім слухом усе те, що буде відтворено виконавським колективом. Навіть збагнувши головну ідею твору, можна не зуміти виразити її у виконанні. Тому, для творчого виконання, диригент має володіти цілим комплексом якостей, вмінь, навичок та здібностей. Звісно, перш за все, обдарованістю актора, талантом, складовими якого є: розвинутий музичний слух, пам'ять та уява, темперамент, інтонаційна чутливість, відчуття музичної форми та ансамблю, природна пластичність рук та рухливість обличчя. Для вираження музичної ідеї, створення музичного образу, необхідно застосовувати уяву, фантазію, мислення – увесь творчий арсенал художника-виконавця. Диригент, позбавлений індивідуальної художньої основи, нездатний відмовитись від стереотипів, шаблонів – слабкий музикант; такий диригент лише відтворює ноти, написані композитором, робить це правильно, але бездушно, механічно. Хто позбавлений такого художнього осередку, підтриманого знаннями, відчуттями та даром творчого втілення задуму, той не може називатися диригентом.

Керуючи колективним виконанням музичного твору, диригент відчуває та сприймає колектив як єдиний інструмент. Тому, він зобов'язаний розумітися на тембрових фарбах та діапазонах кожного голосу, їх технічних можливостях; до того ж, диригент повинен добре розумітися на постановці голосу та володіти власним голосовим апаратом. На репетиціях та у концертних залах йому доводиться зацікавлювати хор своїм планом виконання, власною інтерпретацією, розкривати художню ідею та закликати колектив до співробітництва у атмосфері співдружності. Серед безлічі музичних професій, професія диригента об'єктивно вважається найскладнішою та найвідповідальнішою. Будь-який музикант-соліст

поділяє свою відповідальність лише з тим інструментом (чи голосом), котрим демонструє своє виконавське мистецтво. Колективні виконавці (учасники ансамблів, оркестрів та хорів) поділяють відповідальність між собою. Диригент перебуває в особливих умовах: його інструментом є цілий колектив виконавців, який потрібно повести за собою.

Складність професії диригента зумовлена її багатофункціональністю. Диригент створює власну інтерпретацію музичного твору, обирає варіант певного звукового втілення цієї інтерпретації, точно розподіляє час звучання та контролює якість виконання.

Секрет успіху – перш за все в тій кропіткій попередній підготовці молодого диригента до практичної діяльності, яка проводиться з ним до його артистичного «народження» за диригентським пультом [4]. Диригент не обмежується констатацією розділів і елементів форми твору, виясненням тонального плану, принципів розвитку матеріалу, характеру фактури, тощо. Він аналізує форму, мотивну структуру з точки зору динаміки їх розвитку. При диригуванні мова йде в першу чергу про передачу ритмічного порядку. Диригент перш за все встановлює темп, з нього виходить усе інше – чіткість, ансамбль і т.д. Темп, як жодна інша ознака, дозволяє визначити, хто стоїть за пультом – художник чи ремісник. Очевидно, правильний темп можливо знайти лише у відповідності з особливим характером власне даного твору. Диригент засобами жесту визначає не лише темп і силу звуку, але й образний характер виконання. Своїми жестами він «говорить» про характер руху. Проте, головне в образності диригентського музичного руху, що й відображає динаміку розвитку форми твору, його образноемоційний зміст [3].

Враховуючи усі складнощі та вимоги до диригентської діяльності, слід зазначити, що для успішного керування колективом та навчання молодих диригентів необхідно не лише вміло використовувати комплекс відповідних особистісних якостей, а й неодмінно досконало володіти диригентською технікою.

Розділ II. Структура навчального процесу в класі диригування як основний чинник формування педагога-хормейстера.

На сучасному етапі склалася достатньо стабільна система диригентсько-хорової підготовки вчителя музики. Це цикл взаємопов'язаних фахових дисциплін (диригування, методика його викладання, хорознавство, хоровий клас, хорове аранжування, постановка голосу), серед яких хорове диригування та хоровий клас вважаються основними, профільюючими, на які необхідно виділяти найбільше навчального часу. Згідно із загальними ідейно-виховними та музично-навчальними завданнями, цей курс сприяє підготовці студентів до самостійної діяльності в якості вчителя музики, диригента хору. Завданнями дисципліни «Хорове диригування» є: - розвиток музичних здібностей (музичного слуху, відчуття ритму, пам'яті, музичного мислення, артистизму); - формування професійних знань та вмінь, що дозволяють здійснювати вокально-хорову роботу в школі, яка передбачає опанування методами осмислення вокально-хорового твору та його інтерпретації; - опанування засобів спілкування з хором; - відбір та накопичення репертуару для роботи з дитячими хорами на уроках та в позакласній роботі. Основними видами навчальної роботи є: інтонаційно-слухове засвоєння музики, спів хорових голосів та акордів, виконання партитури на фортепіано, теоретичний аналіз та письмові анотації, диригування хоровими творами у виконанні концертмейстера на фортепіано. Досвід багатьох музикантів – педагогів виконавських вишів показує, що педагоги диригентських класів вбачають свою задачу у тому, щоб підготувати хормейстера, який вільно володіє усім комплексом знань та навичок, необхідних для керівника хору. Мета класу хорового диригування в педагогічному коледжі полягає у вихованні не лише грамотного музиканта-хормейстера, а й педагога, який володіє різноманітними прийомами вокально-хорової роботи з учнями [7].

В процесі занять в класі хорового диригування на факультеті мистецтв не лише відбувається формування студента як музиканта-диригента, але й здійснюється розвиток його педагогічних здібностей. Ставши вчителем, він зуміє

надати уроку відповідний емоційний настрій, донести до учнів різного віку навчальний матеріал в доступній для них формі, допоможе їм правильно оцінювати оточуючу їх музику. Великі можливості має диригентський клас і для виховання таких якостей як самостійність мислення, спостережливість, увага, а також морально-етичних почуттів, які особливо необхідні вчителю. Художньо-технічні завдання, поставлені перед вчителем у школі як вихователем, потребують і особливого підходу до підбору навчального матеріалу.

Отже, зміст курсу диригування визначається змістом структури майбутньої професійної діяльності диригента, в даному випадку вчителя музики. Одним із найважливіших складових змісту диригентської підготовки вчителя музики є навчити його вмінні самостійно розкривати ідейно-образний зміст твору на основі аналізу засобів музичної виразності авторської партитури. Важливу роль при цьому відіграє уявлення очікуваного звукового результату. Таким чином, у зміст навчання по диригуванню входить розвиток навичок внутрішнього співу. Зв'язок зі співочим диханням, з вокальною моторикою – основа інформативності диригентських жестів.

Вокальне засвоєння нотного тексту включає і інтонаційне уявлення звуковисотності, ритму, тембру, і відчуття суто співочі: вокальне дихання, опора, атака звуку, артикуляція та інші особливості вокального звуковидобування. Формування музикальності майбутнього вчителя на основі аналітичної та вокально-слухової роботи над авторським твором – одна із складових змісту дисципліни «Хорове диригування». До числа спеціальних знань, навичок та вмінь, якими потрібно оволодіти майбутньому вчителю музики, відноситься й диригентська техніка, тобто певна система жестів для керування виконавським колективом. Рухові можливості у різних людей неоднакові: в одних рухи виходять легко, вільно, без зусиль та координаційних труднощів, а в інших спостерігається м'язова скутість, напруженість, але і ті, і інші мають засвоїти мануальну техніку, систему жестів та рухових прийомів з метою передачі чіткої та точної інформації про звук. Осмислення художнього задуму та втілення його за допомогою диригентського жесту – це лише частина процесу диригування,

сутність якого полягає, з одного боку, у встановленні відповідності диригентських рухів внутрішньому чуттю диригента, а з іншого – відповідності реального звучання жестам диригента. Якщо перше цілком залежить від самого диригента, то друге значною мірою визначається можливостями виконавців. Причина невідповідності реального звучання задуму може полягати не в тому, що диригент недостатньо ясно та виразно показує, а в тому, що виконавці, розуміючи вимоги диригента, не можуть за певних причин їх виконати [6].

Підвищення рівня підготовки спеціалістів багато в чому залежить від самостійної роботи студентів, тому в курсі «Хорове диригування» надається особлива увага навчанню методам самостійної роботи та самоконтролю. Засвоєння обов'язкового об'єму знань та навичок по курсу диригування, багато в чому забезпечується міжпредметними зв'язками, зокрема з такими дисциплінами, як: «Хоровий клас» та «Педагогічна практика». Отримані на заняттях із диригування знання, навички, вміння практично використовуються в роботі студента з навчальним хором, а на педагогічній практиці – з дитячим хором. Надзвичайно важливий взаємозв'язок «Хорового диригування» з «Хорознавством», тому що, з одного боку, теорія хорового виконавства може бути повноцінно засвоєною лише за умови практичного використання усіх основних її розділів в роботі над конкретними творами, з іншої – для осмисленого сприйняття, інтерпретації та виконання хорових творів в диригентському класі необхідні знання, отримані на хорознавстві. Диригування тісно пов'язане також із заняттями по постановці голосу, основним музичним інструментом, сольфеджіо, теорією музики та гармонією, аранжуванням, музичною літературою, аналізом музичних творів та ін. Засвоєння названих курсів сприяє формуванню знань та вмінь, необхідних для глибокого самостійного осмислення та виконавського втілення хорових творів.

Нижче наведені, в узагальненому вигляді, необхідні для вчителя музики взаємопов'язані групи знань, навичок та вмінь, зумовлені структурою його диригентської діяльності: 1. Знання засобів музичної виразності, що включають такі елементи музичної мови, як: інтонація, тема, мелодія (мелодичний малюнок,

лад, тембр, тип мелодичного руху, основи мелодичного розвитку), тональність (виразні можливості тональності, тональний план, прийоми зміни тональностей, співставлення, відхилення, модуляція), гармонія (функції гармонії в формоутворенні та в якості резонатору мелодії), метр, розмір, ритм, фактура (основні способи поєднання голосів, їх виразно-сміслові можливості), закономірності формоутворення музики, жанр, стиль. 2. Знання закономірностей та особливостей хорового мистецтва: а) хорові засоби виразності (виразні можливості хорових тембрів та їх поєднання, темброві нюанси, зумовлені особливостями вокального звуковидобування, поєднання з літературним текстом); б) технічні можливості хорового колективу (тип, вид, склад хору (регістрова природа співочих голосів, діапазони, теситура, перехідні звуки), закономірності хорового строю та ансамблю (правила інтонування, правила дикції та орфоєпії), значення прийомів та методів засвоєння хорового твору до початку репетиції). 3. Знання виконавських засобів виразності: виразних та формоутворюючих функцій темпу, агогіки, динаміки та фразування (закономірностей будови вокальної мови), штрихів (характер звуковедення, виразно-сміслові значення різноманітних прийомів), способів звуковидобування, визначення кульмінації (загальної, часткової, їх співвідношення, ролі в розвитку, прийомів виконання). 4. Знання особливостей хормейстерської роботи з хоровим колективом учнів на різних вікових етапах, а особливо: вокальнохорового шкільного репертуару, особливостей звучання дитячого хору, прийомів налаштування по камертону, вокально-хорових вправ (їх варіантів, доцільності та послідовності, умов застосування в залежності від складу виконавців за віком, голосом і т.д.), причин інтонаційних недоліків, можливих дефектів вокального звуковидобування, прийомів хормейстерської роботи над ансамблем, дикцією, методів проведення репетицій в залежності від мети та певних умов, способів спілкування диригента з колективом в процесі репетиційної роботи. 5. Знання, необхідні для усвідомленого формування мануальної техніки: інформаційна природа процесу диригування, історично складена мова жестів, закономірності передачі просторово-руховими знаками

інформації про звук; основні засади постановки диригентського апарату (план, позиція і т.д.); принцип передачі метроритмічної організації музики, закономірності побудови метричних рухів, групування метричних рухів, його доцільність, зумовлена особливостями музичного матеріалу; передача темпу, динаміки засобами диригування, передача звуковедення та характеру звуковидобування, виконання ауфтактів [10].

Заняття в класі диригування допоможуть студентам: - розкривати ідейно-образний зміст твору на основі аналізу засобів музичної виразності; - створювати власну виконавську інтерпретацію музичного твору на основі досліджування авторського задуму; - набути навички внутрішнього співу та внутрішнього слухання твору для вокально-інтонаційного засвоєння партитури; - грамотно виконувати партитуру на фортепіано; - використовувати вокально-хоровий аналіз твору для правильної побудови репетиційного процесу; - знатися на хоровій музиці різних епох та стилів, зокрема старовинну музику та твори сучасників; збагатити власний хоровий репертуар; - оволодіти основами диригентської техніки як засобом передачі художнього образу твору та керівництва хоровим звучанням (навички тактування, зняття, вступу, ауфтакту тощо); - навчитися керувати процесом колективного засвоєння та виконання музичного твору: використовувати камертон для налаштування та корекції звучання, розспівувати хоровий колектив, діагностувати причини дефектів хорового звучання, оперативно обирати та застосовувати прийоми, що допоможуть подолати вокально-хорові труднощі, організовувати репетиційний процес, раціонально вибудовувати хорове заняття і т.д.; - навчитися організовувати концертний виступ, мобілізувати колектив, створювати необхідний настрій, триматися на сцені, коригувати звучання в процесі виконання; виховати інтерес та любов до хорової діяльності, потребу в пропаганді хорового мистецтва.

Крім розвитку спеціальних музичних здібностей і конкретних диригентсько-хорових вмінь та навичок, в класі диригування факультету мистецтв вирішуються завдання, пов'язані з загальним розвитком студента, як особистості, щоб у майбутньому він міг активно впливати на своїх учнів та

студентів, формувати їх погляди та переконання. До числа таких завдань відноситься, окрім формування світогляду майбутнього вчителя, що визначає його поведінку та характер впливу на учнів та студентів, розвиток його педагогічних здібностей. Наприклад, педагог неодмінно повинен вміти зацікавити дітей темою уроку, створити на уроці відповідний емоційний настрій, надати навчальному процесу творчого характеру; вміти передбачити помилки, труднощі та результати роботи; вміти наблизити надані знання до практичної діяльності. В процесі підготовки до педагогічної практики в школі досить важливий особистий контакт студента з педагогом, який забезпечується формою індивідуальних занять по диригуванню. Система індивідуальних занять по диригуванню створює сприятливі умови для здійснення не лише музичного навчання, а й виховання спостережливості та волі, прищеплення демократичних поглядів, національної самосвідомості та патріотизму, формування культури музичного мислення.

Вивчаючи різноманітні диригентсько-хорові поняття студент осмислює значимість «ауфтакту» як необхідного елемента керування дитячим хором. Ауфтакт – жест, спрямований на підготовку майбутнього звучання, оскільки функція передбачення виступає в ньому особливо гостро і концентровано. Тому природно те, що основою ауфтакту є прискорений рух, що відрізняється специфічним спонуканням, імпульсивністю, внаслідок чого його зручно назвати імпульсом. Він сприймається виконавцями як наказ, поштовх до дії. Будь-який рух диригента не може бути зрозумілим для колективу, а отже, й своєчасно здійсненим, якщо йому не передує попередня дія (ауфтакт). Виходячи з цього, диригент, бажаючи підкорити собі колектив та захопити його тим чи іншим художнім завданням, повинен увесь час попереджувати хор про свої наміри завчасно, зобов'язаний на певний проміжок часу випереджати хор.

Кожне окреме заняття по диригуванню, відрізняється одне від одного завданнями, темою, нотним матеріалом, містить кілька загальних методичних моментів, а саме: 1) вивчення музичного твору за допомогою фортепіано та самостійна робота студента по вивченню партитури напам'ять; 2) виконання

хорових голосів за допомогою сольфеджування, вокалізації, приспівування з текстом та перевірка знання нотного тексту грою на фортепіано; 3) аналіз музичного твору та робота над засвоєнням диригентських технічних рухів, необхідних для керування хором під час виконання даного твору; 4) визначення диригентських завдань та диригування хорового твору без інструменту, на основі музично-слухових уявлень, а далі диригування із супроводом концертмейстера; 5) самостійне ознайомлення зі шкільним репертуаром та втілення його в диригентському жесті; 6) читання з листа хорової музики та аналіз поставлених перед диригентом виконавських завдань [9].

«Кожне заняття зі студентом – це живий творчий процес, який не може мати стандартної, сталої форми. Його цілеспрямованість, завдання та побудова в кожному окремому випадку визначається педагогом», – писала відомий педагог-диригент Л.М. Андрєєва [1] На тому чи іншому занятті може переважати або робота по свідомому осмисленню змісту певного твору, або по вдосконаленню його передачі засобами диригування, але всі вони повинні відповідати наступним обов'язковим умовам: 1) містити в собі усі компоненти змісту навчального процесу (аналітичні, вокально-слухові, мануальні, хормейстерські і т.д.); 2) бути тематично завершеним; 3) в них має реалізуватися правило систематичності та послідовності набуття знань, логічного взаємозв'язку з попереднім та наступним розділами, рівномірного ускладнення матеріалу; 4) створені умови для реалізації міжпредметних зв'язків; 5) на заняттях необхідно раціонально використовувати дидактичний музичний матеріал.

Розглянемо детальніше здійснення навчального процесу у класі хорового диригування. Приступаючи до роботи над певним твором, студент має засвоїти жанр та стиль даного твору, попрацювати над художнім втіленням музичного образу. В якості самостійної роботи студент повинен вивчити літературний текст твору та продекламувати його викладачеві. Наступним етапом вивчення є виконання хорової партитури на фортепіано та сольфеджування усіх хорових партій, а також акордів партитури по вертикалі. Більш детально слід зупинитися на вокально-хоровому та історико-стилістичному аналізі твору. В процесі аналізу

слід досягнути розуміння змісту, основної ідеї твору, надати характеристику художнім образам, відзначити особливості твору в постановці питань та завдань:

1) Яка музична форма? 2) Який ладотональний план, основна тональність твору? 3) Яка фактура викладу музичного матеріалу? 4) Які основні гармонічні особливості? 5) Які особливості метроритму? 6) Які особливості мелодії, темпу та нюансів? 7) Визначити головну та часткові кульмінації; 8) Визначається тип та вид хору; 9) Надається характеристика усіх хорових партій у відношенні діапазону, теситури та голосоведення; 10) Зазначаються особливості строю, ансамблю, дихання; 11) Визначаються основні виконавські труднощі (вокально-хорові, ритмічні, дикційні);

Важливою частиною заняття є робота над художнім втіленням музичного образу. В процесі диригування музичного твору слід звертати увагу на чіткість ауфтактів, зрозумілість ритмічного малюнку, темпових коливань, виразність зняття, диференціацію та позицію рук, на різноманітне використання малої та великої амплітуд (якщо того вимагає музичний твір), на положення пальців, роботу кисті, гнучкість динамічних нюансів, використання необхідних для певного твору штрихів. Необхідно також нагадувати студентам, що відсутність міри, доцільності та смаку, в емоційній передачі змісту твору під час виконання, може спотворити його характер, позбавити поетичної витонченості. Тому, необхідним є попереднє осмислення ідеї твору, засвоєння фразування та нюансів. Розумінню музичного образу сприяє аналіз твору, роздуми про музику, а розвитку здібностей до інтерпретації цього образу – власне виконавська діяльність вчителя. В класі диригування набуваються вміння та навички, необхідні для успішного керівництва шкільним, самодіяльним або навчальним хоровим колективом чи ансамблем. Формується особистість музиканта-вихователя, розвивається емоційна чутливість до музики, що згодом передаватиметься його учням, або учасникам колективу. І на заняттях в класі, і під час самостійної роботи необхідно постійно вдосконалювати внутрішній слух, відчуття щодо звучання уявного хору. Значну роль тут відіграє відвідування хорових концертів, музичних репетицій, прослуховування виступів кращих хорових колективів.

Розділ III. Практична діяльність диригента хору.

Керівник хору повинен досконало знати твір, з яким стає до хору, опрацювати його як музикант, як спеціаліст хормейстер, як педагог та як диригент. Як музикант він повинен за допомогою фортепіано вивчити твір, детально розібрати та зрозуміти його форму, стиль письма, ладотональний план, метро-ритм, відображення музичного тексту і взагалі музично-технічну структуру твору. Як спеціалісту-хормейстеру йому необхідно зробити детальний аналіз твору з боку мелодичного та гармонічного строю, виявити особливості ансамблю, визначити загальний діапазон твору, теситуру окремих партій, наявність в партіях *divisi*. Як педагогу йому слід визначити ступінь складності твору, зважити та врахувати технічні можливості хору, в залежності від яких скласти план роботи над даним твором: зафіксувати місця, де необхідне вивчення по партіях і де можливе одразу вивчення всім хором, позначати місця, складні з точки зору мелодичного та гармонічного строю, ансамблю, і добре обдумати ті педагогічні прийоми, які будуть необхідними для подолання технічних та ансамблевих труднощів. Можливо, що для оволодіння технічними труднощами окремих фраз чи цілого уривку знадобиться застосування різних вправ, побудованих із фрагментів даного твору. Такі підготовчі технічні вправи можуть бути мелодичного, гармонічного, ритмічнодикційного характеру. Як диригент керівник колективу повинен усіляко прагнути відгадати та відчутти наміри автора. Біографія композитора, стиль його письма, обставини, за яких було створено даний твір, текст, що посприяв створенню музики, динамічні та інші знаки, виставлені композитором у творі [10]. Зовнішніми показниками повного використання техніки виступають: легкість та свобода подачі звукового матеріалу у витонченому нюансуванні. Під легкістю та свободою звучання хору слід розуміти невимушену, бездоганну метро-ритмічну пульсацію сильних та відносно сильних долей в темпі, вказаному автором. Інакше це можна назвати ритмічністю виконання. Ритмічної невимушеності та легкості допомагає диригентський жест, що відповідає музиці та органічно пов'язаний із хоровим виконанням. Крім того, виконання має характеризуватися свободою музичного

фразування, не скутою ритмічністю, а живою музичною мовою, де в залежності від динаміки змісту та сенсу музики можуть бути невеликі, ледь помітні розширення або легкі прискорення темпу, інакше кажучи, в ньому мають використовуватися агогічні фактори. Як, та в якому об'ємі можуть використовуватися незначні відхилення від темпу, підкаже природний музичний смак досвідченого диригента. Кажучи про використання техніки у виконавстві, ми власне, вже торкаємося складного питання інтерпретації. Охопивши загальний план твору та зрозумівши задум композитора, необхідно передати в музиці його характер, задуманий автором, зберегти його стиль, виразити у виконанні основну ідею в цілому та деталях. Роль виконавця надзвичайно складна та відповідальна, він повинен на основі нотного запису розшифрувати композиторський задум твору, розкрити його емоційний зміст. В жодному разі не можна вважати, що нотний запис цілком відображає усе те, про що думав і що переживав композитор, створюючи твір. Будь-який нотний запис лише деякою мірою, умовно зображує думки та хвилюючих автора почуттів. Отже, перед виконавцем постає проблема самостійної інтерпретації твору: потрібно відчутти та розгадати наміри композитора та довести до слухача те, що він хотів виразити. Тому виконавець повинен бути артистом. Лише артист, завдяки художній інтуїції, може проникнути в таємниці композиторського задуму та своїм виконанням «зацікавити» слухача чарами мистецтва. Слід зазначити, що артистизм не залежить цілком від наявності у виконавця художньої інтуїції. Художня інтуїція без належного музичного виховання та освіти ніколи не буде достатньою умовою для вичерпного розуміння та виконання музики.

Артист-виконавець перш за все має бути озброєний музичними знаннями, які надають можливість детально та всебічно проаналізувати виконуваний твір. Знаючи будову твору, він шліфуватиме деталі цілого до найменших часток-мотивів, суворо підкорюючи їх загальному виконавському плану. І лише тоді художня інтуїція слугуватиме йому на користь. Розглянувши будову та функції диригентського апарату, детально охарактеризувавши основи його постановки, а також визначивши зміст диригентської підготовки вчителя музики та структуру

навчального процесу в класі диригування та окресливши особливості виховання керівника хору, слід перейти до процесу практичного застосування усіх набутих вмій та навичок молодого диригента.

Первинне завдання хормейстера – робота над вокальноансамблевою технікою та чистим строем. Професіоналам відомо, що чисте інтонування мелодичної лінії кожної хорової партії – це професійне мислення хориста. Завдання хормейстера – ввести всі компоненти звучання хору в підсвідомість співаків. До того ж, наш інструмент – хор – складається із голосів багатьох людей, кожному з яких притаманні індивідуальні слух, психіка, фізіологія, діапазон та тембр голосу.

В загальних рисах методи виховання хору Пігрова К. К. полягають в наступному:

1. Чистота інтонації – наріжний камінь, на якому ґрунтується мистецтво хорового співу.

2. Виховання голосу співака шляхом систематичних занять в подачі культурного звуку на правильному диханні.

3. Розвиток рухливості та гнучкості голосу з використанням прикладів із художньої хорової літератури.

4. Відпрацювання техніки вимови тексту в різних ритмах та темпах.

5. Виховання слуху співаків в подоланні гармонічних та поліфонічних складнощів.

6. Виховання художнього смаку співаків шляхом слухання хорової музики в гарному виконанні. В основу педагогічного процесу покладено повне усвідомлення сприйняття запропонованого до вивчення матеріалу. Не менш важливим фактором в процесі засвоєння будь-якого об'єкту є художня зацікавленість учасників колективу [7].

Хор – спів колективний, де кожна партія виконується унісонним ансамблем. Досконалість як унісонного ансамблю, так і гармонічного залежить від органічності та точності злиття голосів. Це вимагає особливих навичок та мистецтва співаків. Найсуттєвішим елементом виконавської техніки, базисом на

якому ґрунтується технічна зрілість співака, є чистота інтонації, яку регулює та контролює слух. Звідси виходить, що розвиток та виховання слуху – одна з найсуттєвіших передумов в досягненні вокально-ансамблевої техніки.

У співака-ансамбліста мають бути добре розвинуті та виховані здібність відчувати метричну пульсацію та вміння чітко виконувати найрізноманітніші ритмічні малюнки з синкопами, тріолями, дуолями тощо, паузами, прискореннями, сповільненнями, різними змінами темпу, розміру, динаміки. Виховання почуття ритму є досить серйозним та відповідальним завданням в загальній системі технічної підготовки співаків хору. Розвиток ритмічного чуття починається з першого ж моменту роботи хору.

До числа важливих моментів вокально-ансамблевої техніки належить розвиток гармонічного чуття, нероздільно пов'язаного з практичним вмінням хорового ансамблювання. Співак повинен чітко відчувати такі гармонічні співзвуччя, які в даний момент виконує хор, і точно підлаштовуватися до нього.

Неодмінно, під час співу, керівник повинен вказати на неточності звучання та вимагати бездоганної чистоти у виконанні акордових поєднань. Частіше за все бувають похибки ансамблевої системи. Необхідно, не зупиняючи спів, вирівнювати звучання груп, доки не буде досягнутий необхідний ансамбль. Спів кадансів, особливо з альтерованими акордами, повинно займати не останнє місце в роботі по навчанню та вихованню хорового колективу. Це буде розвивати у співаків гармонічний слух, привчаючи їх відтворювати складні звукові поєднання. Складні місця в хорових творах можуть містити найрізноманітніші перешкоди для бездоганного звучання. Інтонаційні та ансамблеві похибки викликані різними причинами. Наприклад, незручна теситура, перехрещення голосів, незвичайні гармонічні співзвуччя, незручне розташування звуків акорду між глосами, складний у виконанні нюанс, різна підтекстовка в партіях і т.д.

Процес дихання, як найосновніший елемент співу, повинен бути добре та доступно пояснений. Вміння виважено та ощадливо витратити запас повітря в легенях, брати повне дихання та напівдихання досягається також шляхом вправ

та суворим розподілом моментів дихання під час співу. Дихання має бути організованим, а не безладним.

Дикція в хорі – один із найважливіших показників його технічної зрілості та художньої цінності. Сутність дикції полягає в чіткій, виразній подачі тексту виконуваного хорового твору. Слід пам'ятати, що в більшості випадків текст є джерелом, що живить музичні образи, створені композитором. Органічна єдність тексту та музики дає можливість слухачеві зрозуміти художні образи музичного твору, пізнати глибше його зміст.

Робота над підвищенням музичної грамотності хору, особливо у відношенні аналізу гармонічних поєднань та будови музичної мови, проходить найбільш успішно в тому випадку, якщо співаки співають не по партіях, а по партитурі. Звісно, що вміння користуватися партитурою передбачає певну підготовку співаків, тобто їх загальної музичної грамотності, так як ставить їх перед необхідністю слідкувати не лише за своєю партією, а й за іншими.

Працюючи над вивченням репертуару, крок за кроком здобувається здібність координувати зорові сприйняття нотних знаків зі слуховими уявленнями. Тут необхідний наполегливий та постійний контроль керівника над відповідністю нотних знаків їх практичному виконанню співаками хору. Таким чином, читанню нот навчаються в хорі на художніх прикладах, за глибокого переконання в необхідності вивчення музичної грамоти. Одним із вагомих моментів в процесі читання нот є вміння співати інтервали. Особливо велике значення має розвиток зорової пам'яті в закріпленні асоціацій. Тобто, органічний зв'язок мелодико-ритмічного малюнку з певним текстом.

В залежності від кількісного складу хору, його кваліфікації, природних даних співаків та змісту репертуару, методи вивчення хорового твору можуть бути найрізноманітнішими. Коли з хоровим класом починають працювати практиканти, керівник уважно слідкує за тим, щоб виконавську форму та рівень, досягнутий раніше не було порушено. Особлива роль в керуванні практикантом відведена педагогу по диригуванню. Він уважно спостерігає за хормейстерськими та диригентськими діями студента; допомагає йому знайти

контакт з хором та налагодити потрібний перебіг репетиції. На занятті з диригування, робота студента-практиканта обговорюється, аналізується. Працюючи над твором в хорі слід дотримуватися такої послідовності розучування: по елементах (інтонація, ритм, дикція, дихання тощо); фрагментарна робота (шліфування виконання по мотивах, фразах та поєднаннях елементів); цілісне виконання твору (програми). Найбільші складнощі практикант переживає на перших двох рівнях. Зазвичай, йому не вдається працювати над елементом так, щоб він був зрозумілим та цікавим хору з точки зору цілого. Яким же чином передається від диригента до хору відчуття сенсу та привабливої краси музики в момент, коли робота йде над окремим елементом, штучно відокремленим від цілого?

Існує незмінний засіб передачі художнього, працюючи над ізольованим елементом. Цей засіб – показ (голосом, на інструменті, жестом). Працюючи з хором не можна обмежуватися сухими, формальними вимогами та негативною критикою. Вдало підібрана словесна характеристика, аналогія, метафора часом налаштовують хор не менш сильно, ніж показ. Слід усіляко заохочувати практиканта в його спробах використати показ, наскільки б не сміливими вони не були. Майстерність показу приходить з досвідом. Студенти, які в класі добре співають, грають та диригують, часто ніяковіють перед хором. Кілька вдалих спроб, відзначених керівником, і студент набуває необхідної впевненості.

Разом з цим, керівник хорового класу постійно та усіляко підкреслює, що головна ініціатива належить тому, хто на даний момент керує колективом. На нього лягає уся відповідальність за виконання. З досвіду помічаємо, що така тенденція мобілізує колективну волю хору; кожен учасник знає, що йому також доведеться стояти перед хором. Міра професійної самостійності практиканта коригується, крім того, особливостями його натури, рівнем здібностей та підготовки. На повну самостійність в умовах хорового класу практикант не може розраховувати. Лише закінчивши навчальний заклад, або раніше – під час проходження практики чи створивши власний колектив (хор чи ансамбль), він стає повністю самостійним та відповідальним диригентом.

Досить складний та довготривалий процес формування кваліфікованого диригента. Здобувши технічну майстерність, потрібно реалізувати отримані знання та навички в практичній діяльності. Таким чином, метою педагога хорового диригування є підготовка майбутнього вчителя музики та керівника музичного до роботи з живим колективом артистів, навчити студента спілкуватися з дитячим хором та впливати на нього, проявляючи власну диригентську волю. Навчаючому слід тренуватися переносити набуті вміння (зокрема, техніки показу вступу на неповну метричну долю) в класі диригування у роботу в дитячому хоровому колективі. Так, перебуваючи на пробній чи педагогічній практиці студент розвиватиме не тільки техніку диригування а й музично-образне мислення та уяву.

Багатогранний процес становлення диригента-хормейстера вимагає наполегливої, самовідданої праці, самовиховання особистості, розширення світогляду, вміння працювати самостійно, не покладаючи рук відпрацьовувати диригентські жести та виразну міміку. Виконання вправ дозволить студенту значно удосконалити мануальну техніку, розвинути більшу активність, плавність, гнучкість та пластичність кисті, розкутість м'язів рук, точно відтворити той чи інший прийом диригування.

Отже, правильна теоретична та практична підготовка студента як вчителя музики та керівника музичного дозволить кожному молодому фахівцю отримати бажаний результат у роботі з хоровим колективом, надзвичайне емоційне піднесення від праці з найвитонченішим «інструментом», котрий щоразу вражає своїми неймовірними можливостями.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Л. Методика преподавания хорового дирижирования. Москва. Музыка, 1969. С. 127.
2. Багриновский М. Основы техники дирижирования. Москва. Музыка, 1963. С. 102.
3. Безбородова Л. А. Дирижирование : Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Музыка» и учащихся пед. уч-щ по спец. «Муз. воспитание». Москва. Просвещение, 1990. С.159.
4. Колесса М. Основи техніки диригування. Друге видання. Київ. Музична Україна, 1973. С. 198.
5. Мусін І. Я. Техніка диригування. Ленінград. Музыка, 1995. С. 296.
6. Ольхов К. О. Теоретические основы дирижерской техники. Ленинград. Музыка, 1984. С.160.
7. Пигров К. К. Руководство хором. Москва. Музыка, 1964. С. 220.
8. Прокулевич О. Основи хорового диригування. Умань, ФОП Жовтий О.О., 2016. С. 140.
9. Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. Тернопіль. Богдан, 2009. С. 352.
- 10.Чесноков П. Г. Хор и управление им : пособие для хоровых дирижеров. Москва. Государственное музыкальное издательство, 1961. С. 241.